

**TANZİMAT ÖNCESİ ERZURUM ŞEHRİNİN DEMOGRAFİK YAPISI
(1251/ 1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)
Yunus ÖZGER•**

ÖZET

Bu çalışmada, Erzurum şehrinin Tanzimat öncesi nüfus yapısı ele alınmıştır. Çalışmamızın ana kaynağını 1835 tarihli nüfus yoklama defteri oluşturmakla beraber, Batılı seyyahların eserlerindeki Erzurum'un nüfusu ile ilgili verilere de başvurulmuştur. Mevcut defterdeki bilgiler doğrultusunda 1828-1829 Osmanlı- Rus savaşı sonrası, Ruslar tarafından Ermeniler göçürüldükten sonra ki tarihlerde Erzurum'un demografik yapısı ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, 1835'de Erzurum'un 55 mahallesi ve 151 köyü bulunmaktadır. Şehir merkezinde toplam 10.767 erkek yaşamakta olup, bunun % 82 sini (8.781 kişi) Müslümanlar, % 18'ini de (1.986 kişi) gayrimüslimler oluşturmaktadır.

ABSTRACT

This study examines the demographic structure of Erzurum before Tanzimat. Although the main source of the study is the population register book dated 1835, data relating Erzurum's population in the work of western travellers are also consulted. Demographic structure of Erzurum in the years following 1828-1829 Ottoman- Russia war has been determined in accordance with the information in the register book used. According to the book, there were 55 streets and 151 villages in Erzurum. In addition there were 10.767 male people living in the centre of the city, 82 per cent of these people (8.781 people) Muslim while 18 per cent (1.986 people) were non- Muslim.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi ve asker toplamak gibi pratik gayeler güden ve çok eskiden beri teferruatlı bir şekilde yapılan nüfus, arazi ve mal tahrirleri,¹ genellikle toprak yazımı amacıyla yapılmıştır.²

XIX. yüzyılda birçok defa nüfus sayımına teşebbüs edilmiş ve bazen kısmi ve bazen de genel sayımlar yapılmıştır. Bu dönemde yapılan

•Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Erzurum yozger@atauni.edu.tr

¹Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devri Nüfus ve Arazi Tahrirleri" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sayı 1, İstanbul 1941, s.26.

²Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s.6.

sayımların en karakteristik özelliği, öncekiler gibi toprak veya mülk yazımı amacıyla değil, doğrudan nüfusu tespit için yapılmış olmasıdır.³

Osmanlı Devleti'nde modern anlamında ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde 1831 yılında yapılmıştır. Ancak bu sayımda sadece erkek nüfusun miktarı tespit olunabilmiştir.⁴ Daha önce yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra nüfus sayımı için girişimde bulunulmuş ise de, 1828–1829 Osmanlı- Rus savaşı bunun tüm ülkede yapılmasına engel olmuş ve sayım sadece İstanbul'da yapılmıştır.⁵

Edirne Antlaşması'nın imzalanmasından sonra mesele yeniden ele alınmış ve yapılan geniş hazırlıklardan sonra padişah tarafından konuyla ilgili bir irade çıkarılmıştır. Bu iradeyle, Osmanlı ülkesinde bulunan eyalet, vilayet, kaza, kasaba ve köylerde oturan küçük büyük, İslâm ve reaya erkek nüfusunun yazılması istenmiştir. Çıkarılan irade doğrultusunda 1247/1831 yılında Rumeli, Silistre, Anadolu, Sivas, Karaman, Trabzon, Kars, Çıldır v.s eyaletlerde sayım yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda 1831 sayımından sonra, Serasker Rıza Paşa tarafından orduyu yeniden tanzim etmek ve asker alma usulünü değiştirmek amacıyla, 1844 yılında modern esaslara göre tüm imparatorluk dahilinde nüfus sayımı işine girilmiştir. Fakat, hükümetin bu ciddi adımı halk tarafından tereddütle karşılanmıştır. Halk arasında hükümet tarafından nüfus adedine göre her vilayet, liva ve kazalara vergiler konulacağı şayiası yayılmış, bundan dolayı da çoğu yerde nüfus, olduğundan daha az gösterilmek istenmiştir. Sayım esnasında düştüğü hatayı anlayan hükümet, sonuçları başlangıçta yayımlamak istememiştir. Ancak meseleyle ilgilenen bazı yabancı görevliler, hükümetten aldıkları bu bilgileri yarı resmi mahiyette olmak üzere eserlerinde yayımlamışlardır. Fransız Ubcini bunlardan biridir.⁶ Ubcini'ye göre, Erzurum'un dört sancağı ile (Erzurum, Çıldır, Kars, Bayezid) 1844'de toplam nüfusu 100.000'dir.⁷

1854'de temettü vergisinin konulması nedeniyle, emlak ile beraber nüfusun da sayılması nizamnameye konulmuş, fakat bu da muvaffakiyetle

³Cevdet Küçük, "Tanzimat Dönemi Erzurum'un Nüfus Durumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* (1976-1977), İstanbul 1977, sayı 7-8, s.185.

⁴Enver Ziya Karal, *İlk nüfus sayımı*, s.10.

⁵Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, (sadeleştiren Yücel Demirel), II-III, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.640.

⁶İ.Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat II*, İstanbul 1999, s.549.

⁷Küçük, "Erzurum'un Nüfus Durumu", s.190.

bitirilememiştir. 1856 yılında ise yalnız Anadolu ve Suriye'yi kapsayan bir sayım yapılmış, 1870'de genel nüfus sayımı için irade çıkarılmış, fakat imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılı durum nedeniyle uygulamaya geçilememiştir. 1874 yılında Tuna vilayetini kapsayan bir sayımın yapılmasının ardından, 1878'de çok uzun süren yeni bir genel sayım yapılmış ve sadece İstanbul sayımları altı ay kadar sürmüştür.⁸

XIX. yüzyılda Erzurum'da bilinen ilk nüfus sayımı 1836 yılında yapılmıştır. Sayım için Erzurum eski kadısı Halil Sıdkı Efendi memur edilmiştir. Sıdkı Efendi, halkın verdiği tayinat-baha ile bir seneden fazla Erzurum'da kalmış, eyalet sınırları içindeki tüm kaza, kasaba ve köylerde yaşayan müslim ve gayrimüslim erkek nüfusu tespit etmiştir. Sıdkı Efendi, Erzurum'dan dönmeden önce Van Eyaleti'nin nüfusunu da yazarak defterlerini İstanbul'a göndermiştir. Van Eyaleti'ne ait nüfus defterleri bulunduğu halde, Tanzimat öncesi Erzurum şehri için son derece büyük öneme sahip olan Erzurum Eyaleti'nin nüfus defterleri bulunamamıştır.⁹ Bu yüzden de şehrin 1836 yılındaki nüfus durumu hakkında sağlıklı bir bilgi elde edilememektedir.

Erzurum'un Tanzimat öncesi ve sonrası nüfusunun tespitinde batılı seyyahların eserlerinde bazı tahminler bulunmaktadır. Ancak bu eserlerde tahmin edilen nüfus miktarının Erzurum şehir merkezini mi, yoksa vilayetin tamamını mı kapsadığı açık değildir.

XIX. yüzyılın başlarında Erzurum'a uğrayan İngiliz seyyah Kinneir'e göre, burada 15 bin aile Müslüman, 3.700 aile Ermeni, 300 aile Katolik Ermeni ve 350 aile Rum olmak üzere, toplam 19.350 aile yaşamaktadır.¹⁰ Her ailede beş birey olduğu kabul edilirse Erzurum'un nüfusu 96.750 kişiye tekabül etmektedir ki bu da yaklaşık 100.000 kişi demektir.

II.Mahmud zamanında İran seyahati dolayısıyla şehre uğrayan batılı seyyah Porter, Kinneir'in tahmininin yarısı kadar nüfustan bahsetmektedir. Porter'e göre, 1817'de Erzurum'un nüfusu 50.000 olup, bunun yaklaşık 6.000 kadarını Hıristiyan nüfus oluşturmaktaydı.¹¹

1827 yılında bölgeyi gezen Fransız seyyah Fontanier de Erzurum'un nüfusunun 100.000 civarında olduğunu söylemektedir. Fontanier, nüfusun

---

⁸Karal, *İlk nüfus sayımı*, s.9-10.

⁹Küçük, "Erzurum'da Nüfus Durumu", s.186.

¹⁰John Macdonald Kinneir, *Journey Thruogh Asia Minor, Armenia and Koordistan in The Years 1813 and 1814*, London 1818, s.366.

¹¹Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.435.

bu miktar üzerine çıkabileceğini zannetmediğini ve bu rakamın pazarlardaki canlılıkla da orantılı olduğunu da kaydetmektedir.¹²

1827 yılında Erzurum'a gelen bir başka batılı seyyah J.Brant'a göre, Rus işgalinden önce şehrin nüfusu 130.000 kişidir. Brant, Erzurum nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu ve Ermenilerin 20–25 bin kadar olduğunu belirtmektedir.¹³

1828-1829 Osmanlı- Rus savaşı Erzurum'da derin yaralar bırakmış ve bir yıl işgal altında kalarak büyük zarar görmüştür. Rus istilası nedeniyle 130.000 kişilik şehir nüfusu, 20.00'lere kadar gerilemiştir.¹⁴

Rus işgalinde esaret altında yaşamak istemeyen Türklerin bir kısmı hicrete mecbur olmuştur. Ruslar 1829 sonbaharında Erzurum'dan çekilirken, başta sanayi erbabı olmak üzere şehirdeki Ermenilerin büyük kısmını yanlarında götürmüşler ve güney Kafkasya'ya yerleştirmişlerdir. Brant'a göre şehrin nüfusu 1835'de 15.000'e düşmüştür.¹⁵

Brant'ın nüfusla ilgili verdiği rakamlar, Şemseddin Sami'nin eserindeki verilerle örtüşmektedir. Eserde “...Erzurum şehri vaktiyle pek mamur olup, ahalisi 130.000 kişiye kadar baliğ olmuşsa da, hududa kurbıyyeti ve mevki-i harbisi hasebiyle, 1245 (1828–1829) muharebesinde harabiyete düşürülüb, ahalisi 15.000 kişiye kadar inmiş idi...” denilerek şehrin nüfusundaki azalmaya dikkat çekilmiştir. Şemseddin Sami'ye göre yüzyılın sonlarına doğru nüfusta yeniden artış görülmeye başlanmış ve 26.554'ü Müslüman, 9.431'i gayrimüslim olmak üzere 38.900 kişiye ulaşmıştır.¹⁶

Lynch de Brant ve Ş.Sami'nin rakamlarına yakın sonuçlar vermektedir. Lynch'e göre, 1827'de Erzurum'da 130.000 Müslüman'a karşılık, 19-20 bin arasında Ermeni vardır. Osmanlı resmi kayıtlarına göre savaş sonrası Ruslar tarafından Erzurum'dan 4.230 hanede yaklaşık 21.150 Ermeni göçürülmesi, Lynch'in verdiği rakamı doğrular verilerdir. Yine Lynch'e göre, şehirde 1835'de 15.000 Müslüman'a karşılık, 120 Ermeni ailesi vardır. Bu bilginin de, Erzurum'da kalan ve tekrar geri gelen

¹²Victor Fontanier, *Voyages En Orient Entrepris par Ordre du Gouvernement Français de L'Année 1821 a L'Année 1829*, Paris 1829, s. 56,57.

¹³Besim Darkot, “Erzurum”, *İslam Ansiklopedisi, (İ.A)*, IV., İstanbul 1977, s.342.

¹⁴Z.F.Fındıkoğlu, “Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 26.cilt, (Ekim 1966- Eylül 1967), sayı 1-4, s. 5.

¹⁵Darkot, “Erzurum”, s.342.

¹⁶Şemseddin Sami, *Kâmusü'l- 'Alâm*, II, İstanbul 1306, s.839.

Ermeniler'i gösteren bir vesikaya istinaden doğru olduğu ileri sürülmektedir.¹⁷

Erzurum'un nüfusu hakkında bilgi veren Batılılar arasında Horatio Southgate, Ainsworth, Robert Curzon ve Whitman da bulunmaktadır. Southgate, 1838'de göç sebebiyle nüfusta azalma olduğuna işaret etmiş ve şehrin nüfusunun 35.000 civarında olduğunu söylemiştir.¹⁸ 1840'lı yıllarda şehre uğrayan bir başka İngiliz seyyah Ainsworth, şehrin nüfusu hakkında çeşitli tahminlerin öne sürüldüğünü ve Ruslar'ın nüfusu yaklaşık 100.000 kişi olarak gösterdiğini belirtmiştir. Seyyah, kendisinden önce bölgeye gelen Southgate'in şehrin nüfusu 35.000 olarak gösterdiğini de ifade etmiştir.¹⁹ Kırım savaşı öncesi Erzurum'a gelen İngiliz seyyahı Robert Curzon, şehrin nüfusunun 20.000 kişi olabileceğini ifade etmektedir. Yüzyılın sonlarında 1895 Ermeni olaylarının ortaya çıktığı tarihlerde olayları yerinde görmek için Erzurum'a gelen Whitman ise, bu tarihte şehrin nüfusunun 39.000 kişi olduğunu söylemektedir.²⁰

Osmanlı devleti 1828-1829 savaşı sonrası Erzurum ve civarındaki Ermenilerin Ruslar tarafından götürülmesini engellemek için çok büyük çabalar sarf etmesine rağmen bu göçe engel olamamıştır.²¹

Tanzimat'ın ilan edildiği yıllarda bölgedeki asayişin bozulması, ortaya çıkan kıtlık ve pahalılık gibi nedenlerden dolayı, halkın büyük bir kısmı İran ve Rusya gibi komşu ülkelere göç etmiştir. Hatta Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa (1841-1845), İstanbul'a gönderdiği bir yazıda, Erzurum ve tabi sancaklarından kıtlık ve pahalılık nedeniyle 11.000 haneden fazla müslim ve gayrimüslimin parça parça ve perişan bir şekilde şuraya buraya dağıldıklarını ifade etmiştir.²²

---

¹⁷Kemal Beydilli, "1828 – 1829 Osmanlı- Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler." *Belgeler*, C.XIII, sayı, 17, Ankara 1993, s.408.

¹⁸Kenan Çetin, *Erzurum'un XIX.yüzyıl Tarihî Coğrafyası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1998, s.109.

¹⁹William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotomia, Chaldea and Armenia*, London 1842, s.391.

²⁰Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.441,457.

²¹Osmanlı Devleti bölgedeki Ermenilerin yerlerinde kalması için, başta Erzurum olmak üzere bölgedeki reayaya gizli ve açık birçok haberler ve adamlar yollanarak, bunlara güvenceler verilmesine özen gösterilmiştir. Reayaya Ruslar'ın boş vaadlerine kanıp, yerlerini terk etmemeleri tavsiye edilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar için, bakınız, Kemal Beydilli, "Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler."s.388.

²²Küçük, "Erzurum'da Nüfus Durumu", s.187.

Yukarıda temas edildiği gibi, seyyahların eserlerinde ifade edilen Erzurum'un nüfus miktarının Erzurum vilayetinin tamamını mı, yoksa sadece şehir merkezini mi kapsadığı net olarak belli değildir. Ancak aşağıda vereceğimiz bilgilerden yola çıkılarak, kastedilen bu miktarın vilayetin tamamına ait olduğu düşünülmektedir. Tanzimat öncesi Erzurum şehir merkezinin nüfus durumuna ait elimizdeki ilk kayıt, çalışmamızın konusu olan 1835 yılına ait nüfus yoklama defteridir ve bu tarihte şehrin nüfusu yaklaşık olarak 21.500 kişidir.

İkinci önemli belge ise 1847 tarihli'dir. Bu tarihte de şehrin nüfusu 21.595'i Müslüman ve 5.250'si gayrimüslim olmak üzere yaklaşık 26.845 kişidir.²³ Aynı tarihte on kazası ile birlikte Erzurum sancağındaki toplam erkek nüfusu ise 105.629 kişidir.²⁴ 1859 yılında Erzurum'da meydana gelen büyük depremin ardından Vali Arif Paşa'nın, Bâbîâlî'ye gönderdiği cetvelde şehirde 7-8.000 binanın varlığından söz edilmiştir. Her bir hanede 5 kişinin yaşadığı varsayıldığında 1859'da şehrin nüfusu, yaklaşık 35-40.000 kişi olmaktadır.²⁵

Bütün bunlar ve 1831 sayımında yüzbin civarında nüfusu bulunan hiçbir vilayet merkezinin bulunmaması, hem bu husustaki haklılığımızı ortaya koymakta,²⁶ hem de seyyahların tahminlerinin de abartılı olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defteri ve Şehrin Nüfusu

Araştırmamızın kaynağını teşkil eden 1251/1835 tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivi D.CRD katalogu 40465 numarada kayıtlı nüfus yoklama defteri, Erzurum'un Tanzimat öncesi demografik yapısını ortaya çıkaracak önemli veriler içermektedir. Defter, 1835 yılında Erzurum eyaletinde yapılan ve Erzurum merkez, ova köyleri, Bayburt, Tortum, Hınıs, Malazgirt, Tekman ve Kiğı kazaları ve köylerinin nüfus yoklaması sonuçlarını ihtiva etmektedir. Bu çalışmada sadece Erzurum merkez ve ova köyleri nüfusu incelenmiştir.

²³Haydar Çoruh, "Erzurum'daki Türk ve Ermeni Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, sayı, 6, Yaz 2002, s.109.

²⁴Küçük, "Erzurum'da Nüfus Durumu", s.191.

²⁵Selahattin Tozlu, "Erzurum tarihinde Depremler", *Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul 2001, s.109.

²⁶1831 nüfus sayımında her ne kadar Erzurum bulunmasa da, diğer şehirlerin merkez nüfusları açıkça kaydedilmiştir. Mesela, Kastamonu 14.861, Kütahya 8.034, Edirne 20.216, Konya 12.457 Müslim ve gayrimüslim erkek nüfus sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karal, *İlk Nüfus Sayımı*, s.194-211.

Defterin giriş kısmındaki, “*Kazâ-i nefis-i Erzurum kasaba, kurâhâ gayr-i ez ‘asâkir-i mansûre ve süvarî ve berâ-yı ticâret der diyâr-ı âher ve minha altı kit’a defter tahrîr ve memhûr ve mümzî Ömer Hulûsi Efendi Nâib-i kazâ-yı mezbûr el-vakî’ der sene 251*”. Bilgilerden sayımın 1835’de Nâib Ömer Hulûsi Efendi tarafından yapıldığı ve asâkir-i mansûre ve süvariler ile başka şehirlerden ticaret için gelen kişilerin sayımdan hariç tutulduğu anlaşılmaktadır. Yine bu yoklamada sadece erkek nüfusun kaydedildiği ve kadınların yoklamaya tabi olmadıkları görülmektedir.

Hulusi Efendi yoklama yaptığı yerlerdeki ahaliyi Müslüman ve reaya olarak ayrı ayrı kaydetmiştir. Defterde Müslüman nüfus yaşlarına göre sabi (çocuk), tüvana (genç), ve müsîn (yaşlı) olarak sınıflandırılmıştır. Bunların dışında askerî sınıftan topçu grubuna dahil olanlar da “*topçu der kal’a*” şeklinde kaydedilmiştir. Gayrimüslim nüfus ise, cizye gelirlerine göre zengin olanlar a‘lâ (iyi), orta halli olanlar evsât (orta), fakir olanlar ednâ (düşük-az) ve çocuklar sabî olmak üzere dört grupta değerlendirilmiştir.

Gayrimüslimler, reaya başlığı altında yazılmış, herhangi bir millet ya da mezhep özellikleri belirtilmemiştir.

Yoklama sırasında eğitim ve sair sebeplerden dolayı Erzurum’da bulunanlar “yabanciyân” başlığı altında kaydedilmiştir.

Yine yoklama esnasında Erzurum’un çeşitli mahallelerinde bulunan fırın, hân, kahve ve dükkânlarda çalışan gayrimüslimler de cizye gelirlerine göre a‘lâ, evsât ve ednâ olarak kaydedilmişlerdir.

A)- Erzurum Şehir Merkezinin Demografik Yapısı

Defterdeki verilere göre 1835’de Erzurum’da 55 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde şehre eğitim ve çalışmak için gelenlerle birlikte yaşayan Müslim-gayrimüslim toplam erkek sayısı 10.767 kişidir. Nüfusun %82 gibi büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluştururken (8.781kişi), gayrimüslimler sadece nüfusun %18’ini (1.986 kişi) teşkil etmekteydiler.

Nüfusun en yoğun yaşadığı mahalleler sıralamasında Alipaşa Mahallesi 829 kişi ile ilk sırada yer alırken, 774 kişi ile Hasan-i Basri Mahallesi ikinci sırada, 635 kişi ile Eminkurbu Mahallesi üçüncü sırada yer almaktadır.

En seyrek nüfuslu mahalleler arasında ise, Müftüefendi Mahallesi 2 kişilik erkek nüfusu ile ilk sırada bulunurken, Tepe Mahallesi 4 kişi ile ikinci, Zeynelabidin Mahallesi de 8 kişi ile üçüncü sırada yer almaktaydı.

Erzurum şehir merkezindeki 55 mahallenin 53'ünde Müslümanlar bulunmaktaydı. Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı mahalle sayısı 37'dir. Sadece Müslümanların yaşadığı 16 mahalle, sadece gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahalle sayısı da Tepe ve Müftüefendi Mahalleleri olmak üzere ikidir.

1) Şehir Merkezindeki Müslüman Nüfusu

1835 yılında Erzurum şehir merkezinde Müslümanların yaşadığı 53 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde bulunan yabancı olarak kayıtlı olanlar dahil toplam Müslüman erkek sayısı 8.781 kişidir. Bunun 2.424'ü genç, 3.261'i çocuk, 2.666'sı yaşlı ve 88'i de topçu olarak sınıflandırılmıştır. Yabancılar genç, çocuk, veya yaşlı olarak sınıflandırılmamıştır.

Şehirde Müslümanların en yoğun bulunduğu mahalle 768 kişi ile Hasan-i Basri Mahallesidir. Sıralamada 356 kişi ile Yukarı Yoncalık Mahallesi ikinci, 342 kişi ile Muradpaşa Mahallesi de üçüncüdür.

Müslüman nüfusun en az yoğunlukta olduğu mahalleler sıralamasında ise, 8 kişi ile Zeynelabidin Mahallesi birinci, 13 kişi ile Sivas Mahallesi ikinci ve 18 kişi ile Çortan Mahallesi de üçüncü durumdadır.

2) Şehir Merkezindeki Gayrimüslim Nüfusu

1835 yılında fırınlarda çalışan ve hanlarda kalanlar dahil olmak üzere Erzurum'da 37 mahallede gayrimüslimlerin bulunduğu görülmektedir. Bu mahallelerde yaşayan toplam gayrimüslim erkek sayısı 1.986 kişidir. Gayrimüslim nüfus kendilerinden alınan ve cizye²⁷ adı verilen vergi gelirinin miktarına göre üç sınıfta değerlendirilmiştir. Zengin olanlar a'lâ, orta halli olanlar evsât ve fakir olanlar ednâ şeklinde sınıflandırılmıştır. Henüz vergi mükellefi olmayanlar ise, sabi yani çocuk olarak değerlendirilmiştir.

Şehirde yaşayan gayrimüslimlerden 257 kişi a'lâ, 934 kişi evsât, 243 kişi de ednâ olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 550 kişi çocuk olarak ve birer kişi de Avrupalı yabancı ve hizmetkâr olarak yazılmıştır.

Gayrimüslim nüfusun en yoğun bulunduğu mahalle 543 kişi ile Alipaşa Mahallesidir. Sıralamada 369 kişi ile Eminkurbu Mahallesi ikinci ve 212 kişi ile de Kavak Mahallesi üçüncü durumdadır. Mirza Mehmed

²⁷Bilindiği üzere İslâm literatüründe cizye, tebaadan olan gayrimüslimlerden, can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına karşılık alınan bir vergi çeşididir. Devletin önemli bir gelir kalemi olan cizye, 14- 75 yaşları arasında bulunan sağlam erkek nüfustan alınmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal- Halil İnalçık; "Cizye". *DİA*, VIII. İstanbul 1993. s.42-48.

Mahallesinde 1, Ayaspaşa, Müftü Efendi ve Aşağı Yoncalık Mahallelerinde sadece ikişer gayrimüslim erkek bulunmaktadır.

3) Şehir Merkezinde Bulunan Yabancılar

Defterde Müslim ve reaya nüfus mizanlarının haricinde “yabancıyan” olarak kaydedilen bir bölüm bulunmaktadır. Yabancı terimi, defterde açık olarak belirtilmemiş olsa da, sayım esnasında eğitim ve iş maksadıyla Erzurum’da bulunan Müslüman kişileri ifade etmektedir. Defterde bunlar “*kaza-i mezbûrda vaki‘ mahalât dahilinde sâkin talebe ve sair ehl-i hirfet*²⁸...” şeklinde ifade edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, 1835 yılında şehirdeki medreselerde öğrenim gören ve çeşitli zanaat kollarında faaliyet gösteren 342 yabancı (Erzurumlu olmayan) Müslüman erkek bulunmaktadır.

Şehirdeki Müslüman yabancıların yanı sıra, birçok mahallede sakin oldukları anlaşılan 55’de gayrimüslim yabancı bulunmaktadır. Bunlardan 4’ü a’lâ, 28’i evsât, 9’u ednâ ve 12’si çocuk olarak kaydedilmiştir. Yabancılar kısmında ayrıca biri hizmetkâr diğeri Avrupalı olarak kayıtlı iki kişi daha bulunmaktadır.

4) Şehirdeki Fırın, Han ve Dükkânlar ve Bunlarda Çalışan Gayrimüslim Nüfus

a) -Fırımlar

Defterdeki bilgilere göre Erzurum’un çeşitli mahallelerinde 19 adet fırın bulunmaktadır. Bu fırınlarda çalışanların Müslüman olup olmadığı belirtilmemiş, sadece buralarda çalışan toplam 84 gayrimüslimin bulunduğu ifade edilmiştir. İşçilerden 20 kişi a’lâ, 53 kişi evsât, 11 kişi ednâ olarak sınıflandırılmıştır. Çocuk olarak kayıtlı işçiye rastlanmamıştır.

Tablo:1 Şehir Merkezinde Bulunan Fırımlar ve Fırınlarda Çalışan İşçiler

Fırın Adı	Mahallesi	A’lâ	Evsât	Ednâ	Sâbi	Toplam
Sarayönü	lalapaşa	1	2	0	0	3
Eski Meydan	lalapaşa	2	2	0	0	4
Kırkçeşme	Caferzâde Mescidi	1	4	0	0	5
Cennetzâde	Murâd Paşa	1	1	3	0	5
Tebrizkapusu	Namervânî	2	1	0	0	3
Ali Bey	Eminkurbu	2	3	0	0	5
Zivli Hanı	Kasımpaşa	1	3	0	0	4
Mündeli	Zağarcı Ali Ağa	1	2	2	0	5
Habîb Efendi	Habîb Efendi	0	2	0	0	2
Üveys Efendi	Üveys Efendi	1	3	1	0	5
Zağarcı Ali Ağa	Zağarcı Ali Ağa	3	5	1	0	9
Köse Ömer Ağa	Köse Ömer Ağa	0	4	0	0	4
Derzioğlu	Köse Ömer Ağa	0	4	0	0	4

²⁸Ehl-i hirfet: Meslek, sanat erbabı.

Tulumba Sinan	Caferzâde Mescidi	0	4	0	0	4
Kilise	Alipaşa	2	5	0	0	7
Kırmacı	Alipaşa	1	2	0	0	3
Yeni	Alipaşa	0	1	1	0	2
Sekmanağa	Emirşeyh	1	4	0	0	5
Hasan-i Basri	Hasânihasrî	1	1	3	0	5

b) -Şehirdeki Hanlar²⁹

1835’de Erzurum şehir merkezinde 10 tanesi Alipaşa Mahallesinde, 2 tanesi Yeğenağa Mahallesinde ve 1 tanesi de Kasımpaşa Mahallesinde olmak üzere 13 tane han bulunmaktadır.

1847 yılında ise Erzurum şehrinde 20 han bulunduğu ve buralarda Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte çalıştıkları bilinmektedir.³⁰

Defterdeki verilere göre sayım esnasında hanlarda 55 gayrimüslim bulunmaktaydı. Bunlardan 26 kişi a’lâ, 23 kişi evsât, 4 kişi ednâ olarak, 2 kişi de çocuk olarak kaydedilmiştir.

Han ve fırının dışında Erzurum’da gayrimüslim nüfusun mevcut olduğu 2 dükkân ve 1 adet bekâr odası bulunmaktaydı. Buradaki erkek nüfusu 70 kişi olup, bunun 26’sı a’lâ, 35’i evsât, 9’u ednâ olarak kaydedilmiştir.

Tablo: 2 Erzurum’da Bulunan Hanlar

Han Adı	Mahallesi	A’lâ	Evsât	Ednâ	Sabi	Toplam
Kilise	Alipaşa	7	5	1	1	14
Yeni	Alipaşa	6	5	3	1	15
Duhân	Yeğenağa	5	1	0	0	6
Hacrefendi Ağa	Alipaşa	1	2	0	0	3
Yeni	Alipaşa	0	2	0	0	2
Sinanoğlu	Alipaşa	1	2	0	0	3
Kundâkçı	Alipaşa	2	0	0	0	2
Serdâr	Alipaşa	1	2	0	0	3
Eğri	Alipaşa	1	0	0	0	1
Gençağa	Alipaşa	0	2	0	0	2
Turhâz	Alipaşa	1	0	0	0	1
Torluoğlu	Kasımpaşa	1	1	0	0	2
Debbâgoğlu	Yeğenağa	0	1	0	0	1
Toplam		26	23	4	2	55

²⁹Hân, gerek yol üzerinde gerek şehir içinde yolcu, misafir ve yabancıların konmalarına ve ikametlerine mahsus büyük binalardır. Ş.Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1317, s.570.

³⁰Çoruh, “Erzurum’daki Türk ve Ermeni Nüfusu”, s.102.

B)-Mahallelerin Nüfus Durumu

1-Lalapaşa Mahallesi

Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu mahallenin erkek nüfusu sayısı 97'dir Bunlar içinde 8 kişi gayrimüslim ve 89 kişi de Müslüman'dır. Müslümanlardan 28 genç, 37 çocuk ve 21 kişi de yaşlı olarak yazılmıştır. Gayrimüslimlerden 3 kişi a'lâ, 5 kişi de evsât olarak kaydedilmiştir. Mahallede ayrıca topçu sınıfına kayıtlı 1 Müslüman erkek bulunmaktadır.

2- Ağmescid Mahallesi

Defterde "Ağ mescid der mülhak Mahalle-i Lalapaşa" olarak kayıtlı olan mahallede sadece Müslümanların yaşadığı anlaşılmaktadır. 7'si genç, 14'ü çocuk ve 16'sı yaşlı olmak üzere mahallenin erkek nüfusu 37 kişidir.

3- Kâbe Mescidi Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte ikamet ettikleri Kâbe mescidi Mahallesi'nin 1835'deki erkek nüfusu 26 kişidir. Nüfusun % 85'i (22 kişi) Müslüman ve % 15'i (4 kişi) gayrimüslimdir. Müslümanlardan 7'si genç, 8'i çocuk, 4'ü yaşlı, 3'ü topçudur. Gayrimüslimlerin 4'ü de evsât olarak değerlendirilmiştir.

4-Kuloğlu Mahallesi

Yalnızca Müslümanlardan müteşekkil olan mahallenin 1835'de erkek nüfusu 37 kişidir. Nüfusun 6'sı genç, 14'ü çocuk, 15'i yaşlı ve 2'si de askeri sınıftan topçu olarak yazılmıştır.

5-İbrahim Paşa Mahallesi

Gayrimüslim nüfusun bulunmadığı mahallede 17'si genç, 15'i çocuk, 20'si yaşlı ve 3'ü topçu olmak üzere toplam erkek nüfus 55 kişidir.

6- Cafer Efendi Mahallesi

Sadece Müslümanların ikamet ettiği mahallenin erkek nüfusu 183 idi. Nüfusun 43'ü genç, 69'u çocuk, 65'i yaşlı olarak sınıflandırılmıştı. Ayrıca mahallede topçu sınıfına dahil 6 erkek bulunmaktaydı.

7- Hanım Hamamı Mescidi Mahallesi

Sadece Müslümanların yaşadığı mahallenin erkek nüfusu 47' idi. Bunlar arasında 20 kişi genç, 14 kişi çocuk ve 10 kişi de yaşlı olarak kaydedilmiştir. Mahallede topçu olarak yazılan erkek sayısı 3 kişidir.

8- Cami-i Kebîr Mahallesi

Erzurum'un 1835'de orta yoğunlukta nüfusa sahip yerlerinden birisi olan Cami-i Kebir Mahallesi'nde Müslümanlar ve gayrimüslimler beraberce

yaşamaktaydılar. Nüfusun kahir ekserisin oluşturan Müslümanların oranı % 99 (335 kişi), gayrimüslimlerin oranı ise % 1 (3 kişi) idi.

Müslüman nüfustan 67 kişi genç, 122 kişi çocuk ve 114 kişi yaşlı ve 32 kişi de topçu olarak sınıflandırılmıştır. Gayrimüslimlerin tamamı evsât olarak belirtilmiştir.

9- Karakilise Mahallesi

Yalnızca Müslümanlardan müteşekkil mahallede 40'ı genç, 41'i çocuk ve 36'sı yaşlı olmak üzere toplam 117 Müslüman erkek yaşamaktaydı. Topçu sınıftan kimse bulunmamaktaydı.

10- Boyahane Mahallesi

Gayrimüslim nüfusun bulunmadığı mahallede Müslüman erkek sayısı 79 kişiydi. Bunun 21'i genç, 27'si çocuk, 30'u yaşlı ve 1'i de topçu sınıfına dahil idi.

11- Bakırcı Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin hemen hemen eşit miktarda bulunduğu mahallenin 1835'deki erkek nüfusu 141 kişidir. Müslümanlar nüfusun % 53'ünü (75 kişi) oluştururken, gayrimüslimlerde % 47'sini (66 kişi) meydana getirmekteydiler. Müslümanlar arasında 21 genç, 26 çocuk, 28 yaşlı erkek bulunmaktaydı. Gayrimüslimlerden ise 26 a'lâ, 32 evsât, 8 ednâ bulunmaktaydı.

12- Çortan Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları ve şehrin seyrek nüfuslu yerlerinden olan Çortan ya da Çortanoğlu Mahallesi'nin 1835'de erkek nüfusu 27 idi. Nüfusun % 67'si (18 kişi) Müslüman ve % 33'ü (9 kişi) gayrimüslimdi. Müslümanlardan 8 kişi genç, 6 kişi çocuk ve 4 kişi yaşlı olarak kayıtlıyken, gayrimüslimlerden 4 kişi evsât ve 5 kişi de çocuk olarak değerlendirilmiştir.

13- Çukur Mahallesi

Müslümanlardan müteşekkil mahallenin erkek nüfusu 35 kişi idi. Bunlardan 10'u genç, 8'i çocuk ve 17'si de yaşlı olarak sınıflandırılmıştır.

14- Zeynelabidin Mahallesi

Yalnızca Müslümanların ikamet ettikleri en seyrek nüfuslu mahalleler arasında yer alırdı. Mahallenin erkek nüfusu 8 kişi olup, bunun 2'si çocuk, 6'sı da yaşlı olarak kaydedilmiştir.

15- Sivas Mahallesi

1835 yılında 13 Müslüman erkeğin bulunduğu oldukça küçük bir mahalle idi. Müslümanlardan 5 kişi genç, 4 kişi çocuk ve 4 kişi de yaşlı olarak kaydedilmiştir.

16- Caferzâde Mescidi Mahallesi

Müslümanların çoğunlukta olduğu mahallede toplam erkek nüfusu 39 kişi olup bunun 9'u gayrimüslim idi. Gayrimüslimlerin 1'i a'lâ, 8'i evsât olarak yazılmışken, Müslümanların ise 5'i genç, 13'ü çocuk ve 12'si yaşlı olarak kaydedilmişti.

17- Mirzâ Mehmed Mahallesi

Çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği mahallede sadece çocuk olarak yazılı 1 gayrimüslim erkek bulunmaktaydı. 43 Müslüman'ın 12'si genç, 19'u çocuk ve 12'si de yaşlı olarak sınıflandırılmıştı.

18- Feyziye Mahallesi

1835 yılında 61 Müslüman erkek nüfusun mevcut olduğu mahallede gayrimüslim erkek bulunmamaktaydı. Müslümanların 16'sı genç, 23'ü çocuk ve 22'si de yaşlı olarak yazılmıştı.

19- Ayaspaşa Mahallesi

Sadece 2 gayrimüslim erkeğin bulunduğu mahallenin büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. 22 genç, 32 çocuk, 43 yaşlı ve 2 topçu olmak üzere 99 Müslüman erkeğin yanında, biri a'lâ, diğeri çocuk olarak yazılı iki gayrimüslim erkek vardı.

20- Gez Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin ortaklaşa yaşadıkları mahallede, Müslümanlar nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil etmekteydiler. Nüfusun % 92'sini oluşturan Müslümanlar 54 genç, 85 çocuk, 72 yaşlı olmak üzere 211 kişiydi. % 8 oranında bulunan gayrimüslimler ise 13 evsât, 1 ednâ ve 5 çocuk olmak üzere toplam 19 erkekten ibaretti.

21- Aşağımumcu Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları ve çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği 388 erkek nüfusun mevcut olduğu kalabalık bir mahalle idi. Aşağımumcu Mahallesinde 95 genç, 112 çocuk, 72 yaşlı olmak üzere 279 Müslüman erkek (%72), 4 a'lâ, 60 evsât, 14 ednâ , 31 çocuk olmak üzere 109 gayrimüslim (%28) erkek bulunmaktaydı.

22- Yukarımumcu Mahallesi

Yukarımumcu Mahallesi Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahalleler arasında yer almaktaydı. Toplam erkek nüfusu 286 olan mahallede 156 kişiden oluşan Müslüman erkek arasında 46 genç, 54 çocuk, 55 yaşlı ve 1 topçu bulunmaktaydı. 130 kişilik gayrimüslimler arasında ise 14 a'lâ, 57 evsât, 19 ednâ ve 40 çocuk bulunmaktaydı.

23- Murâdpaşa Mahallesi

Erzurum'un nüfus itibariyle orta büyüklükteki mahallerinden biri olan Muradpaşa Mahallesi 342 Müslüman, 13 gayrimüslim erkek mevcuttu. Müslümanların 87'si genç, 129'u çocuk, 118'i yaşlı, 8'i topçu olarak sınıflandırılmıştır. Gayrimüslimler ise, 1 a'lâ, 5 evsât, 6 ednâ ve 1 kişi de çocuk olarak kaydedilmiştir.

24- Dere Mahallesi

Yalnızca Müslümanların yaşadığı ve 257 erkek nüfusun bulunduğu bir mahalle idi. Nüfusun 57'si genç, 111'i çocuk, 87'si de yaşlı olarak belirtilmiştir. Mahallede ayrıca 2 kişi de topçu olarak kaydedilmiştir.

25- Vanî Efendi Mahallesi

Gayrimüslim nüfusun bulunmadığı mahallede Müslüman erkek sayısı 219 kişidir. Bunlar içerisinde 59 genç, 89 çocuk, 69 yaşlı ve 2 topçu bulunmaktaydı.

26-Şeyhler Mahallesi

Gayrimüslim nüfusun bulunmadığı mahallede 88 Müslüman erkek mevcuttu. Bu nüfusun 27'si genç, 30'u çocuk, 31'i yaşlı olarak sınıflandırılmıştı.

27- Çırçır Mahallesi

Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Çırçır Mahallesi 14 gayrimüslim erkek bulunmaktaydı. Gayrimüslimlerden 10 kişi evsât, 2 kişi ednâ, 2 kişi de çocuk olarak yazılmıştır. Çırçır Mahallesiindeki Müslüman erkek sayısı ise 118 idi. Bunun 42'si genç, 44'ü çocuk, 31'i yaşlı ve 1 kişi de topçu olarak kaydedilmiştir.

28- Yukarıyoncalık Mahallesi

Erzurum'da Müslümanların en yoğun yaşadığı ikinci mahalle olan Yukarıyoncalık Mahallesi 1835 yılındaki erkek nüfusu 359 kişi idi. Bunun % 99'u (356 kişi) Müslüman, kalan % 1'i (3 kişi) gayrimüslim idi.

Müslümanlardan 89 genç, 143 çocuk, 122 yaşlı ve 2 kişi de topçu olarak sınıflandırılmışken, gayrimüslimler de 2 evsât ve 1 çocuk olarak kaydedilmiştir.

29- Aşağıyoncalık Mahallesi

Sadece 2 gayrimüslim erkeğin mevcut olduğu mahallede 227 Müslüman erkek bulunmaktaydı. Müslümanlardan 66 genç, 73 çocuk, 87 yaşlı, 2 de topçu bulunmaktaydı. Gayrimüslimlerin ise biri evsât diğeri ednâ olarak kaydedilmiştir.

30- Sultan Melik Mahallesi

1835 yılında 294 Müslüman erkeğin bulunduğu mahallede gayrimüslim nüfus bulunmamaktaydı. Müslümanların 88'i genç, 113'ü çocuk ve 90'ı da yaşlı olarak değerlendirilmiştir. Mahallede 3 kişi de topçu olarak yazılmıştır.

31- Kırmacı Mahallesi

Kırmacı Mahaltesinde 42 Müslüman, 5 gayrimüslim erkek bulunmaktaydı. Müslümanlar arasında 16 genç, 11 çocuk ve 15 yaşlı mevcutken, gayrimüslimler arasında da 1 a'lâ, 3 evsât ve 1 çocuk vardı.

32- Hasan-i Basri Mahallesi

Nüfus itibariyle Erzurum'un en kalabalık ikinci mahallesi olan Hasan-i Basri Mahallesi, aynı zamanda Müslüman nüfusun en fazla bulunduğu mahalle özelliğini taşımaktadır. 768 Müslüman erkeğin bulunduğu mahallede 1kişi a'lâ, 1 kişi evsât, 4 kişi de ednâ olmak üzere 6 gayrimüslim erkek vardı. Müslüman nüfus arasında 227 genç, 320 çocuk, 218 yaşlı ve 3 topçu bulunmaktaydı.

33- Mehdî Efendi Mahallesi

Sadece Müslümanların yaşadığı mahallede 1835'de 330 erkek nüfus bulunmaktaydı. Nüfusun 81'i genç, 140'ı çocuk ve 107'si de yaşlı olarak kaydedilmişti. Mahallede ayrıca 2' de topçu bulunmaktaydı.

34- Namervânî (Narmanlı) Mahallesi

Halk arasında Narmanlı olarak bilinen mahallede 81 Müslüman 3 gayrimüslim bulunmaktaydı. Müslümanlardan 29'u genç, 25'i çocuk ve 27'si yaşlı olarak kaydedilmişken, gayrimüslimlerden ise 2 kişi a'lâ, 1 kişi de evsât olarak sınıflandırılmıştır. Narmanlı Mahaltesinde topçu sınıfından kimse bulunmamaktaydı.

35- Emirşeyh Mahallesi

Müslümanların çoğunlukta olduğu mahallenin 1835'deki erkek nüfusu 68 kişi idi. Müslümanların 14'ü genç, 27'si çocuk, 21'i yaşlı, 1'ide topçu olarak kaydedilmişti. Emirşeyh Mahallesinde 1 a'lâ, 4 evsât olmak üzere 5 gayrimüslim mevcuttu.

36- Hacıcuma Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahallede 130 erkek nüfus vardı. Bunun % 98'i (127 kişi) Müslüman kalan 3 kişi (% 2) gayrimüslimdi. Müslümanların 42'si genç, 46'sı çocuk ve 39'u da yaşlı olarak, gayrimüslimlerin 1'i ednâ ve 2'si de çocuk olarak sınıflandırılmıştı.

37- Aşağı Habib Efendi Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin beraberce meskun oldukları mahallede nüfusun % 98'ini Müslümanlar teşkil etmekteydiler. 3'ü evsât, 1'i ednâ olmak üzere sadece 4 gayrimüslimin (% 2) yaşadığı mahallede Müslüman erkek sayısı 204 idi. Bunlardan 64 kişi genç, 73 kişi çocuk, 66 kişi yaşlı ve 1 kişi de topçu olarak kaydedilmişti.

38- Yukarı Habib Efendi Mahallesi

Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Yukarı Habib Efendi Mahallesinde 157'si Müslüman, 6'sı gayrimüslim toplam 163 erkek vardı. Gayrimüslimlerden 2 kişi evsât, 1kişi ednâ, 1kişi çocuk olarak yazılmışken, Müslümanların 48'i genç, 59'u çocuk ve 50'si de yaşlı olarak kaydedilmişti.

39- Taşmescid Mahallesi:

Erzurum'un kalabalık yerleşim alanlarından biri olan mahallede Müslümanlar çoğunlukta idi. 1'i evsât, 2'si çocuk olarak kayıtlı olan ve sadece 3 gayrimüslim erkeğin olduğu Taşmescid Mahallesinde 327 Müslüman erkek bulunmaktaydı. Bunun 110'u genç, 126'sı çocuk ve 91' i de yaşlı olarak yazılmıştı.

40- Üveys Efendi (Veyis Efendi) Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte ikamet ettikleri ve Müslümanların yoğun olduğu mahallenin toplam erkek nüfusu 240 idi. Bunun % 92'si (219 kişi) Müslüman, geri kalan 19 kişi de gayrimüslimdi. Müslüman nüfusun 65'i genç, 92'i si çocuk ve 62'si de yaşlı olarak, gayrimüslimlerin ise 1'i a'lâ, 13'u evsât, 2'si ednâ ve 5'i de çocuk olarak sınıflandırılmıştı.

41- Kadana Mahallesi

Kadana Mahallesinin % 98'ini Müslümanlar oluştururken sadece 4 gayrimüslim erkek bulunmaktaydı. Bunun 2'si evsât, 1'i ednâ ve 1'i de çocuk olarak yazılmıştır. Müslüman erkekler ise 60'ı genç, 113'ü çocuk, 68'i yaşlı ve 1'i de topçu olarak kaydedilmiştir.

42- Kemhânzâde Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte oturdukları mahallenin büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. 2'si evsât, 1'i çocuk olmak üzere 3 gayrimüslim erkeğin yanı sıra, 31'i genç, 21'i çocuk ve 23'ü yaşlı olmak üzere 75 Müslüman erkek bulunmaktaydı.

43- Derviş Ağa Mahallesi

Derviş Ağa Mahallesinin % 96'sını Müslümanlar, % 4'ünü gayrimüslimler oluşturmaktaydı. 102 Müslüman erkeğin 26'sı genç, 43'ü çocuk ve 33'ü yaşlı olarak sınıflandırılmıştı. Gayrimüslim erkekler ise 2 evsât 2 çocuk olarak kaydedilmişti.

44- Kasımpaşa Mahallesi

Müslümanların çoğunlukta olduğu mahallenin 1835'deki erkek nüfusu 97 idi. 91 kişilik Müslüman nüfusun 17'si genç, 39'u çocuk ve 35'i yaşlı olarak sınıflandırılmıştı. 6 kişilik gayrimüslim nüfusu ise 2 a'lâ, 4 evsât olarak kaydedilmiştir.

45-Cedîd Mahallesi

Müslüman nüfusun % 81 olduğu Cedid Mahallesinde 1835'de 268 erkek nüfusun yaşadığı görülmektedir. 217 kişiden müteşekkil Müslüman erkeklerin 65'i genç, 85'i çocuk 66'sı yaşlı ve 1'i topçu olarak kaydedilmiştir. Mahallede 51 gayrimüslim erkek vardı ve bunların 5'i a'lâ, 22'si evsât, 9'u ednâ ve 15'i de çocuk olarak kaydedilmişti.

46-Yeğenağa Mahallesi

Yeğenağa Mahallesi Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı 325 erkek nüfusa sahipti. Mahalledeki Müslüman oranı % 70 (228 kişi), gayrimüslim oranı ise % 30'dur (97 kişi). Müslümanlardan 61'i genç, 95'i çocuk ve 72'si yaşlı olarak kayıtlı iken, gayrimüslimler de 13'ü a'lâ, 42'si evsât, 13'ü ednâ ve 29'u çocuk olarak sınıflandırılmıştır.

47- Köse Ömer Ağa Mahallesi

Müslümanların çoğunlukta bulunduğu mahallede tamamı evsât olarak kayıtlı 8 gayrimüslim erkek vardı. Mahalledeki Müslüman erkek sayısı ise 79 olup bunun, 22'si genç, 31'i çocuk ve 26'sı yaşlı olarak kaydedilmiştir.

48- Eminkurbu Mahallesi

Erzurum'un büyük yerleşim alanlarından biri olan Eminkurbu Mahallesi, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı ikinci büyük mahalledir. Nüfusun % 58'i (369 kişi) gayrimüslim, % 42'si (266 kişi) Müslüman'dır. Gayrimüslimlerin 55'i a'lâ, 153'ü evsât, 40'ı ednâ ve 121'i çocuk olarak yazılmışken, Müslümanların da 94'ü genç, 95'i çocuk, 76'sı yaşlı olarak kaydedilmiştir. Mahalledeki Müslüman topçu sayısı ise 1 kişidir.

49- Kavak Mahallesi

Gayrimüslimlerin oldukça yoğun olduğu yerlerden biri olan Kavak Mahaltesinde 1835'de 390 erkek yaşamaktaydı. Nüfusun % 54'ünü gayrimüslimler (209 kişi), % 46'sını Müslümanlar (178 kişi) oluşturmaktaydı.

Müslümanların 48'i genç, 80'i çocuk, 50'si yaşlı olarak, gayrimüslimlerin 30'u a'lâ, 90'ı evsât, 22'si ednâ ve 70'i de çocuk olarak yazılmıştır.

50- Abdurrahman Ağa Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı 105 erkek nüfuslu bir mahalleydi. Nüfusun %59'u (62 kişi) Müslüman, % 41'i (43 kişi) de gayrimüslimdi. Müslümanların 22'i genç, 23'ü çocuk, 17'si yaşlı olarak, gayrimüslimlerin ise 6'sı a'lâ, 24'ü evsât, 5'i ednâ ve 8'i sabi olarak sınıflandırılmıştır.

51- Alipaşa Mahallesi

Alipaşa Mahallesi 1835'de Erzurum nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık mahallesidir. Gayrimüslimin de en fazla bulunduğu yer olan Alipaşa Mahaltesinin erkek nüfusu 843 kişiydi. Mahallede Müslümanların oranı % 36 idi. Alipaşa Mahaltesinde 68'i a'lâ, 264'ü evsât, 63'ü ednâ ve 148'i çocuk olmak üzere 543 gayrimüslim erkek vardı. 300 erkekten ibaret olan Müslüman nüfusun ise, 90'ı genç, 115'i çocuk, 93'ü yaşlı ve 2'si de topçu olarak sınıflandırılmıştır.

52- Topçuoğlu Mahallesi

Topçuoğlu Mahallesinde 280'i müslüman, 143'i gayrimüslim olmak üzere 1835'deki erkek nüfusu 423 kişiydi. Müslümanların 96'sı genç, 103'ü çocuk, 80'i yaşlı olarak kaydedilmişken, gayrimüslimler 15'i a'lâ, 59'u evsât, 19'u ednâ ve 50'si çocuk olarak yazılmıştır.

53- Zağarcı Ali Ağa Mahallesi

Müslümanların %84 oranında çoğunlukta olduğu mahallede gayrimüslim erkek sayısı 4 a'lâ, 7 evsât, 3 ednâ olmak üzere 14 kişiydi. 71 Müslüman erkek ise yaşlarına göre 31'i genç, 22'si çocuk, 18'i yaşlı olarak kaydedilmiştir.

54- Müftü Efendi Mahallesi

Erzurum'un yoğunluk itibariyle en az nüfuslu mahallesidir. Müftü Efendi Mahallesinde yalnızca 2 gayrimüslim erkek görülmektedir. Müslüman nüfusun bulunmadığı anlaşılan mahalledeki gayrimüslimlerden 1 kişi ednâ, 1 kişi de çocuk olarak kaydedilmiştir.

55- Tepe Mahallesi

Tepe Mahallesi 1835'de Erzurum'un en az nüfuslu ikinci mahallesi olma özelliğini taşımaktadır. Müslüman nüfusa rastlanmayan mahallede 2 kişi ednâ, 2 kişide çocuk olmak üzere 4 gayrimüslim erkek bulunmaktaydı.

C- Köyler – Ova Köylerinin Nüfus Durumu

1835 yılında Erzurum merkeze bağlı 151 adet köy, birisi Yeniköy'e, diğeri Persor köyüne bağlı iki adet köy altı yerleşimlerinden olan kom ve bir de Topal çavuş köyünde meskun Pasbanlı aşiretinde olmak üzere yaşayan erkek sayısı 15.079 kişidir.

Köylerde yaşayanların %70'ini (10.503 kişi) Müslümanlar oluştururken, gayrimüslimler nüfusun sadece %30'unu (4.576 kişi) teşkil etmekteydiler.

Nüfusun en yoğun olduğu köyler sıralamasında Kân Köyü 956 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. 466 kişi ile Sitavuk Köyü ikinci, 409 kişi ile Özni Köyü de üçüncü sırada yer almaktadır. Defterdeki yoklama sonuçlarına göre, köy başına düşen ortalama erkek nüfusu 98 kişidir. Erzurum'un 101 köyü bu ortalamanın altında bir yoğunluğa sahipti. Erkek nüfusu 98 ortalamasının üzerinde olan köy sayısı 53 idi.

Nüfusun en seyrek olduğu üç köy arasında Sarıbaba ve Mindivan Harabesi köyleri 10'ar kişi ile birinci, Yeniköy'e bağlı kom 11 kişi ile ikinci,

Zağgi ve Aşağı Kağdarıç köyleri de 12'şer kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır.

1)- Köylerdeki Müslüman Nüfus Durumu

1835 yılı nüfus yoklama sonuçlarına göre, Erzurum'un 151 köyünün tamamında Müslümanların meskun olduğu anlaşılmaktadır. Köylerin dışında Müslüman erkek nüfusun var olduğu iki adet kom ve birde Topalçavuş köyünde sakin Pasbanlı aşireti mensupları bulunmaktaydı. Yeniköy'e bağlı komda 6 çocuk, 3 genç ve 2'de yaşlı olmak üzere 11 erkek bulunmaktaydı. Persor köyüne tabi Hacı Hamza komunda 6'sı çocuk, 12'si genç, 13'ü yaşlı olmak üzere 21 erkek mevcuttu. Topalçavuş köyündeki Pasbanlı aşiretinin ise, 13 çocuk, 15 genç ve 7 yaşlı olmak üzere 35 erkek bulunmaktaydı.

Köylerde yaşayan toplam Müslüman erkek sayısı 10.503 kişidir. Bunun 3.990'ı çocuk, 4.301'i genç ve 2.210'u yaşlı ve 2 kişi de askeri sınıftan topçu olarak kaydedilmiştir.

Müslümanların sakin oldukları köylerde yaşayan ortalama erkek sayısı 68 kişidir. Merkeze bağlı 91 köyün nüfusunun bu ortalamanın altında olduğu anlaşılmaktadır. 63 köy ise ortalamanın üzerinde bir nüfus yoğunluğuna sahipti.

Müslüman nüfusun en yoğun olduğu köy Haydarî Köyü'dür. 242 erkeğin bulunduğu Haydarî Köyünü, 238 kişi ile Tufanç Köyü, 233 kişi ile Tazegül Köyü takip etmektedir.

Müslüman nüfusun en az yoğunlukta olduğu köylerde ise, 7 kişi ile Zağgi köyü ilk sırada bulunmaktadır. 10'ar kişi ile Tafta, Mindivan Harabesi ve Sarıbaba köyleri ikinci sırada, Yeniköy'e tabi kom da 11 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır.

2)- Köylerde Gayrimüslim Nüfus Durumu

Defterdeki sonuçlara göre, 1835'de Erzurum'un 62 köyünde (ova köyleri) gayrimüslim erkek nüfusa rastlanmaktadır. Bu köylerde yaşayan toplam erkek sayısı 4.576 kişidir.

Gayrimüslimlerin en yoğun bulunduğu köyler sıralamasında 798 kişi ile Kân köyü ilk sırada, 423 kişi ile Sitavuk köyü ikinci ve 338 kişi ile Özni köyü üçüncü sırada yer almaktaydı. En seyrek gayrimüslim nüfusun bulunduğu köylerde ise, Hadelmek köyü 1 kişi ile ilk sırada iken, Haçkevank, Yoncalık ve Yeni Köyleri 3'er kişi ile ikinci sırada yer almıştır. Sıralamada 4 kişi ile Pırnakapan köyü üçüncü durumdaydı.

Bu sonuçlara göre Erzurum'un köylerinde yaşayan 4.576 gayrimüslim erkekten 270'i (% 6) a'lâ, 2.158'i (% 47) evsât, 519'u (%11) ednâ ve 1.629'u (%36) da çocuk olarak kaydedilmiştir.

Değerlendirme

1835 yılına ait nüfus yoklama defterini esas alarak tafsilatlı bir şekilde vermeye çalıştığımız bu bilgiler, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Erzurum'un nüfusundaki düşüşü gözler önüne sermektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi batılı seyyahların ortak kanaati, savaş öncesi Erzurum'un nüfusunun 100 bin civarında olduğu yönündedir. Ancak seyyahların tahminlerine ihtiyatlı bakmak gerektiğini de ifade etmiştik. Savaş öncesi nüfusun net miktarı bilinemese de, savaş sonrası nüfusta azalma olduğu ve sayının 20 binlere kadar düştüğü artık bilinmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi nüfustaki bu azalmanın iki önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki, Ruslar tarafından Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulmasıdır. Nüfustaki gerilemenin diğer önemli bir sebebi ise, asayişsizlik, kıtlık, pahalılık ve sair sebeplerle komşu ülkelere Müslüman Türk unsurun yaptığı göçlerdir. Ruslar tarafından göçürülen Ermeni sayısının 21.150 kişi olması ve savaş öncesi Erzurum'un tahmini nüfusunun 100 bin civarında olduğunun sanılması ve savaştan sonra nüfusun 20 binlere gerilemesi, şehirden çeşitli sebeplerle göç eden Türklerin sayısının da oldukça yüksek olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

1835'de Erzurum'daki erkek sayısı kadar kadın nüfusun var olduğu kabul edilirse, bu tarihte Erzurum'un nüfusunun tahminen 21.500 kişi olduğu söylenilebilir.

İlerleyen yıllarda Erzurum'un nüfusu yeniden çoğalmaya başlamış ve 1847 yılında 5.369 hanede yaklaşık 26,845 kişiye ulaşmıştır.³¹

Bölgedeki Türkler ve Ermeniler, yıllardan beri aynı coğrafya üzerinde Osmanlı Devletinin şemsiyesi altında huzur ve refah içinde yaşamışlardır. Ancak kıvanç anında Türklerle hiçbir sıkıntıları olmayan Ermeni teba, keder ve sıkıntılı anlarda ahde vefa göstermemişlerdir. 1828-1829 savaşında çeşitli vaadlerle Ruslar tarafından kandırılıp, Ruslarla kader birliği etmelerine rağmen, savaş sonrasında Erzurum'da gerek şehirde

³¹1846 yılına ait nüfus defterine göre, Erzurum merkez mahallelerde 4.319 hanesi Müslüman, 1.050 hanesi gayrimüslim olmak üzere toplam 5.369 hane mevcuttu. Bu haneler ortalama 5 nüfuslu düşünülüğünde şehrin tahmini olarak 21.595'i Müslüman ve 5.250'si gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 26.845 kişidir. Çoruh, "Erzurum'daki Türk Ve Ermeni Nüfusu", s.109.

gerekse köylerde Türkler, Ermeniler'in kendi yanlarında yaşamalarını hiçbir şekilde engellememişlerdir.

Netice itibariyle dile getirilmesi gereken önemli hususlardan biri de, nüfus sayım sonuçlarının güvenilirlik derecesidir. Osmanlı devletinde nüfus sayımlarındaki en temel amaç, Müslüman unsurlardan alacağı asker sayısını, gayrimüslimlerden ise cizye vergisine tabi olacak kişi sayısını belirlemektir. Herhangi bir bölgedeki gayrimüslim sayısını olduğundan daha az göstermek, devletin hazinesine daha az vergi gelirinin girmesi demek olduğundan, hazine gelirinin önemli bir kısmı vergiye dayanan Osmanlı Devleti için bunun söz konusu edilemeyeceği bilinmektedir. Tahrirlerde Osmanlı devletinin, halihazırdakiler bir yana gelecekte vergi mükellefi olacak diye, erkek çocukların yazımına bile ne kadar dikkat ettiği zaten açıkça görülmektedir.

EKLER:

Tablo:3 Erzurum Merkez Mahallelerdeki Müslüman Nüfus

Mahalle	Tuvana	Sabi	Müsin	Topçu	Toplam
Abdurrahman Ağa	22	23	17	0	62
Ağmescid	7	14	16	0	37
Alipaşa	90	115	93	2	300
Ayaspaşa	22	32	43	2	99
Bakırcı	21	26	28	0	75
Boyahane	21	27	30	1	79
Cafer Efendi	43	69	65	6	183
Caferzade Mescidi	5	13	12	0	30
Cami-i Kebir	67	122	114	32	335
Cedid	65	85	66	1	217
Çırçır	42	44	31	1	118
Çortan	8	6	4	0	18
Çukur	10	8	17	0	35
Dere	57	111	87	2	257
Derviş Ağa	26	43	33	0	102
Eminkurbu	94	95	76	1	266
Emirşeyh	14	27	21	1	63
Feyziye	16	23	22	0	61
Gez	54	85	72	0	211
Aşağı Habib Efendi	64	73	66	1	204
Yukarı Habib Efendi	48	59	50	0	157
Hacıcuma	42	46	39	0	127
Hanım Hamamı Mescidi	20	14	10	3	47
Hasan-i Basri	227	320	218	3	768
İbrahimpaşa	17	15	20	3	55
Kâbe Mescidi	7	8	4	3	22
Kadana	60	113	68	1	242
Karakilise	40	41	36	0	117
Kasımpaşa	17	39	35	0	91
Kavak	48	80	50	0	178

Kemhanzâde	31	21	23	0	75
Kırmacı	16	11	15	0	42
Köse Ömer Ağa	22	31	26	0	79
Kuloğlu	6	14	15	2	37
Lalapaşa	28	37	21	3	89
Mehdi Efendi	81	140	107	2	330
Mirza Mehmed	12	19	12	0	43
Aşağımumcu	95	112	72	0	279
Yukarımumcu	46	54	55	1	156
Muradpaşa	87	129	118	8	342
Namervâni	29	25	27	0	81
Sivas	5	4	4	0	13
Sultanmelik	88	113	90	3	294
Şeyhler	27	30	31	0	88
Taşmescid	110	126	91	0	327
Topçuoğlu	96	103	80	1	280
Üveys Efendi	65	92	62	0	219
Vani Efendi	59	89	69	2	219
Yeğenağa	61	95	72	0	228
Aşağı Yoncalık	66	73	87	1	227
Yukarı Yoncalık	89	143	122	2	356
Zağarcı Ali Ağa	31	22	18	0	71
Zeynelabidin	0	2	6	0	8
TOPLAM	2424	3261	2666	88	8439

Tablo:4 Erzurum Merkez Mahalleler Reaya Nüfusu

Mahalle	A'la	Evsât	Edna	Sabi	Toplam
Abdurrahman Ağa	6	24	5	8	43
Alipaşa	46	236	58	141	481
Ayaspaşa	1	0	0	1	2
Cami-i kebir	0	3	0	0	3
Cedid	5	22	9	15	51
Cortanoğlu	0	4	0	5	9
Çırçır	0	10	2	2	14
Derviş Ağa	0	2	0	2	4
Eminkurbu	52	147	39	119	357
Gez	0	13	1	5	19
Aşağı Habib Efendi	0	3	0	1	4
Yukarı Habib Efendi	0	2	1	1	4
Hacıcuma	0	0	1	2	3
Hasan-i Basri	0	0	1	0	1
Kabe Mescidi	0	4	0	0	4
Kadana	0	2	1	1	4
Kavak	30	88	21	70	209
Kemhân	0	2	0	1	3
Lalapaşa	0	1	0	0	1
Mirza Mehmet	0	0	0	1	1
Aşağımumcu	4	60	14	31	109
Yukarımumcu	14	57	19	40	130
Muradpaşa	0	4	3	1	8
Müftü Efendi	0	0	1	1	2

Taşmescid	0	1	0	2	3
Tepe	0	0	2	2	4
Topçuoğlu	15	59	19	50	143
Üveys Efendi	0	10	1	5	16
Yeğenağa	8	38	12	27	85
Aşağıyoncalık	0	1	0	1	2
Yukarıyoncalık	0	2	0	1	3
Toplam	181	795	210	536	1.722

Tablo: 5- Erzurum Ova Köyleri Müslüman Nüfusu

Köyler	Tuvana	Sabi	Müsin	Topçu	Toplam
Ağavir	23	29	16		68
Ağören	22	14	12		48
Ağzıaçık	22	21	12		55
Ahurecuk	17	9	2		28
Akdağ	26	30	16		72
Akdağ	8	15	3		26
Alaca	74	68	37		179
Altundaş	13	6	8		27
Arapkendi	20	16	7		43
Arşuni	8	2	4		14
Arzuti	25	16	15		56
Aşağı Canören	14	16	9		39
Aşkale	66	42	31		139
Ayrınkara	15	8	5		28
Bacavert	27	12	7		46
Badişin	8	3	7		18
Balımpertek	15	8	7		30
Başkend	12	20	2		34
Başkurtderesi	19	25	15		59
Başovacı	14	19	10		43
Bertin	53	45	29		127
Canören	30	33	19		82
Cinis	63	51	31		145
Çatak	13	14	7		34
Çermit	45	47	17		109
Çıpak	6	7	3		16
Çiftlik	38	24	13		75
Çögender	13	17	3		33
Danzud	20	16	4		40
Dencik	40	37	21		98
Dinarkom	27	32	19		78
Ebulhindi	12	16	12		40
Emrecik	59	43	27		129
Erçek	34	20	10		64
Erinkâr	25	27	15		67
Erkinis	27	30	11		68
Evrenli	32	35	17		84
Genepe	14	16	6		36
Gez	27	25	13		65

Girenkos	10	4	5		19
Girekösek	32	13	5		50
Gülveren	11	21	12		44
Güngörmez	8	14	6		28
Hacıhamzakomu (Persor yakınları)	12	6	3		21
Haçevank	27	24	9		60
Hadlemek	10	11	6		27
Halilkayası	17	20	7		44
Hanege	32	28	14		74
Haydari	85	98	59		242
Henzik	17	15	11	1	43
Hins	6	18	9		33
İğdasor	31	17	10		58
Ilıca	21	20	11		52
İrgemansur	60	47	26		133
İsavank	4	9	3		16
Kabaktepe	14	9	6		29
Kâgiri	15	25	7		47
Kağdarıç-ı sufla	6	4	2		12
Kağdarıç-ı ulya	47	56	39		142
Kân	62	64	32		158
Kanber	28	28	13		69
Kapulu	6	10	6		22
Karaaraz	26	25	18		69
Karabıyık	26	18	12		56
Karagöbek	33	26	12		71
Karahasan	17	28	12		57
Karakale	14	15	5		34
Karduşlu komu (Yeniköy yakınları)	3	6	2		11
Karor	59	52	33		144
Kayapa	10	6	9		25
Keklikderesi komu	5	9	1		15
Kelevürt	18	22	11		51
Kevalhor	32	30	18		80
Keyk	12	8	11		31
Kızıl Şorak	33	34	15		82
Kızılkale	14	8	5		27
Kızılkilise	13	18	9		40
Kirmiç	15	17	6		38
Komk	23	29	17		69
Koşapınar	54	70	35		159
Kotanis	18	19	16		53
Kösemehmed	9	12	9		30
Köşk	12	19	8		39
Kurtmahmut	36	19	5		60
Kuşçu	31	22	13		66
Kuzgun	9	3	2		14
Kükürtlü	24	33	7		64
Kümbet	62	53	36		151
Mahanda	44	40	15		99

Meymansur	54	37	26		117
Mezraa	13	19	10		42
Mindivanharabesi	5	5	0		10
Mördülük	43	53	24		120
Musadanışman	10	19	5		34
Müdürge	2	11	5		18
Mülk	25	28	17		70
Nerdiban	28	31	15		74
Norşin	41	32	18		91
Ortuzi	27	23	11		61
Özbek	32	37	22		91
Özni	31	24	16		71
Pasbanlı Aşireti (T.Çavuş civarında)	15	13	7		35
Paşaki	46	43	21		110
Persor	37	31	11		79
Pezkeriç	9	10	4		23
Pırnakapan	37	51	31		119
Poçik	44	28	18		90
Pulur	27	22	14		63
Rizekendi	19	25	8		52
Salasor	28	21	24		73
Saptıran	29	32	19		80
Sarıbaba	6	2	2		10
Senhanek	24	22	5		51
Serçeme	63	51	32		146
Sığırzındanı	13	23	13		49
Sırlı	9	9	4		22
Sitaven	25	30	16		71
Sitavuk	15	11	17		43
Soğukçermik	46	33	14		93
Sos	57	45	13		115
Söğütlü	18	21	8		47
Söğütlü	33	27	14		74
Süngerçiç	17	11	13		41
Şegâv	48	42	22		112
Şeyh köyü	20	19	16		55
Şeyhevren	9	5	2		16
Şoğik	32	34	12		78
Tafta	4	4	2		10
Tamra	45	36	18		99
Tasmasor	17	13	4		34
Taşagıl	48	70	31		149
Taşlıçayır	12	10	6		28
Tazegül	91	91	51		233
Tebrizcik	51	43	19		113
Tekederesi	22	13	10		45
Tepe	42	31	17		90
Terküni	12	23	9		44
Titkir	59	37	32		128
Tivnik	19	25	12		56
Topalçavuş	96	66	37		199

Toprakkale	34	30	14		78
Tosik	15	10	6		31
Tufaç	113	75	50	1	238
Tuzcu	41	23	22		86
Ümidim	39	38	20		97
Yağmurcuk	28	27	17		72
Yarımcı	18	24	17		59
Yeni	80	75	44		199
Yoncalık	46	44	37		127
Yukarı Canören	21	34	14		69
Zağgi	5	2	0		7
Zardıgekomu	9	6	3		18
Zıravank	7	8	6		21
Zuvanz	51	36	38		125
Toplam	4.301	3.990	2.210	2	10.503

Tablo:6- Erzurum Ova Köyleri Reaya Nüfusu

Köy	A'la	Evsât	Edna	Sabi	Toplam
Ağdağ	1	3	1	4	9
Arşuni	1	19	5	12	37
Arzuti	2	4	1	1	8
Aşkale	2	9	7	6	24
Badişin	7	35	9	28	79
Bucak	0	1	0	4	5
Cinis	0	39	12	25	76
Çiftlik	9	99	31	101	240
Danzud	1	1	0	5	7
Dınarkom	5	36	13	35	89
Ebulhindi	3	25	1	26	55
Erginis	0	8	2	0	10
Evreni	1	3	0	5	9
Gez	1	88	36	69	194
Gırcinkos	2	26	8	15	51
Haçkevank	0	2	1	0	3
Hadelmek	0	1	0	0	1
Henzik	2	14	3	17	36
Hins	10	84	26	36	156
İğdasor	7	38	9	36	90
İlica	0	27	9	14	50
İrgemansur	2	5	2	5	14
Kân	32	387	85	294	798
Karaarz	15	77	17	62	171
Karagöbek	0	2	1	2	5
Karahasan	8	52	5	48	113
Kayapa	1	10	3	12	26
Kevahor	6	34	8	26	74
Kızılkilise	1	24	6	14	45
Kırniç	11	68	15	50	144
Komk	6	43	11	26	86
Köşk	0	6	0	2	8
Kuşçu	0	3	0	2	5
Mördülük	0	4	0	2	6
Müdürge	10	98	20	72	200
Mülk	2	8	2	2	14
Nerdiban	2	24	6	23	55
Norşin	6	11	2	12	31

Özni	25	160	31	122	338
Pırnakapan	0	3	0	1	4
Pırtın	0	10	1	5	16
Pulur	0	6	2	4	12
Salasor	1	6	2	9	18
Sitavuk	40	193	47	143	423
Soğukçermik	2	29	9	15	55
Söğütlü	0	14	2	1	17
Süngerîç	0	12	1	7	20
Şegâv	1	8	2	2	13
Şeyh Köyü	3	49	12	34	98
Tafta	0	2	1	7	10
Tebrizcik	0	5	1	5	11
Terküni	7	48	9	42	106
Titkîr	0	10	3	4	17
Tivnik	14	75	18	58	165
Topal Çavuş	1	11	2	14	28
Tufaç	6	26	2	8	42
Ümidim	13	54	15	50	132
Yeni	0	3	0	0	3
Yoncalık	1	1	0	1	3
Yukarı Kağdarîç	0	9	1	0	10
Zağgi	0	2	1	2	5
Zuvans	0	4	0	2	6
Toplam	270	2.158	519	1.629	4.576